

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

Bingol University
Journal of Theology Faculty

ISSN: 2147-0774

Cilt: V | Sayı: 9 | Yıl: 2017/1

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez
25 Haziran/25 Aralık basılı yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Bu dergi ulusal ve veri indeksleri ile atf dizin tarafından
taranmaktadır.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu
yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz,
kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: V, Sayı: 9, yıl: 2017/1

ISSN: 2147-0774

Sahibi / Owner / المشرف العام /
(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)
Prof. Dr. Hakan OLGUN

Editör / Editor / رئيس التحرير
Yrd. Doç. Dr. Thamer HATAMLEH
Editör Yardımcıları / Assistants /
مساعدوا رئيس التحرير
Arş. Gör. Hüsnü TURGUT
Arş. Gör. Eyüp SEVINÇ
Arş. Gör. Muhammed ASLAN

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
25 Haziran 2017

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Şemal Medya Tasarım Ofisi
semalmedya@gmail.com

Baskı / Printing
Enes Basın Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti.
Litros Yolu, Fatih İş Merkezi No: 12/210
Topkapı / İstanbul - Tel: 0212 501 47 63

BİNGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

Volume: V, Issue: 9, Year: 2017/1

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hakan OLGUN
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ
Doç. Dr. Nusretin BOLELLİ
Doç. Dr. Ousama EKHTIAR
Yrd. Doç. Dr. Muhammed ÇETKİN
Yrd. Doç. Dr. Murat KAYA
Yrd. Doç. Dr. Abdunasır SÜT
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN
Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Emrullah ÜLGEN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ
Yrd. Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY

Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
12000 BİNGÖL
Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik Posta / E-Mail

bingolilahiyatdersisi@hotmail.com

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdülaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Giyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi) Doç. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi).

Sayı Hakemleri / Referee Board of Thisissue

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Osamah Ali AL-FAKEER (Yarmouk University/Ürdün), Prof. Dr. Nurettin TURGAY (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Abdullah AL-RABABAH (Naif Arab University for Security Sciences/Suudi Arabistan), Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Ousama EKHTIAR (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Nasser İbraheim Fadel AL-BANNA (Al-Imam Mohammad Ibn Saud Islamic University/ Suudi Arabistan), Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Bedri ASLAN (Batman Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÖZDEMİR (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Maysoon MARAZIQ (Tayba University/Suudi Arabistan), Yrd. Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ömer TOKUŞ (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mahmoud Mohammad QADDOM (Bartın Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Cengiz MÜRSELOV (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Abdunasır SÜT (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhammad Noor YOSUF (İnönü Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Faisal AL-JAWABRAH (Al-Imam Mohammad Ibn Saud Islamic University/ Suudi Arabistan), Yrd. Doç. Dr. Vezir HARMAN (Namık Kemal Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE (Harran Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Marwan AL-RAYAHNAH (Mothah University/ Ürdün), Yrd. Doç. Dr. Melek BAĞCI (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Emannullah POLAT (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Firas AL-SHAYEB (Yarmouk University/Ürdün), Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ (Fırat Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Yusuf AYDOĞDU (Bingöl Üniversitesi), Öğr. Gör. Aslam JANKIR (Mardin Artuklu Üniversitesi).

Teori ve Pratikte Namaz Sonrası Tesbihât

İhsan AKAY*

Geliş Tarihi: 22.04.2017, Kabul Tarihi: 05.06.2017

Öz

Tesbihât, en genel anlamıyla Allah'ı zikretmek, noksanlıklardan beri tutmak ve şükretmek gibi anlamları ihtiva etmektedir. Allah'ı zikretmek ise İslâm hukukuna göre farzdır. Namazlardan sonra yapılan zikir ve tesbihât da bu farza icabet etmenin önemli bir vesilesidir. Ancak namaz sonrası yapılan tesbihâtın şer'i hükmü farz değil sünnettir. İslâm'ın rükünlerinden biri olan namazdan sonra yapılan "tesbihât", birçok hikmete matuftur. Tesbihât, Allah'a yaklaşmak ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in önemli bir sünnetini yerine getirme gayesi ile de asr-ı saadetten günümüze kadar kesintisiz olarak uygulana gelmiştir. Mezheplerde farklı uygulamalarla kendisini gösteren bu ibadet, Hz. Peygamber ve sahabe tarafından bireysel olarak uygulanmıştır. Tesbihâtın, sonraki dönemlerde cehrî ve cemaatle tatbik edilmesi ise talim amaçlıdır. Tesbihât uygulamalarındaki farklılığın kaynağı Hz. Peygamber'den varid olan rivâyetlerin çeşitliliğidir. Dolayısıyla tesbihâtta standart bir formattan söz etmek mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Tesbihât, Zikir, Namaz, Cemaat, Sünnet.

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Öğretim Üyesi (ihsanakay-21@hotmail.com)

Tasbihât After Prayer From Theory and Practical

Abstract

Tesbihât, in the most general sense, is remembrance of Allah, keep away Allah from shortcomings and be thankful. Remembrance of Allah is fard (divine command) according to Islamic law. Tesbihât after prayer is an important tool to reply this demand. At the same time, it is possible to read tesbihat while standing, sitting and lying. In brief it is not connected to state and space. Therefore tesbihat after prayer not fard but it is sunnah.

There are a lot of wisdom of tesbihat after prayer which it is one of the most important principles of Islam. Tesbihât has been applied to approach Allah and to practice one important sunnah of Prophet without interruption from his period until today. Nevertheless, the different narrations from Prophet and the presence of dhikr and prayer of specific people and circumstances was reflected to tesbihât after prayer in a different way. Thus, voice tesbihât application after prayer alone or in community varies from prayer to prayer, sect to sect, country to country, community to community even person to person. Whereas, audibly dhikr and tesbihât after five times prayer which prayed with community is not an application of Prophet, Sahabe and tabiun period. But this is appropriate behavior on condition teaching.

Keywords: Tesbihât, Dhikr, Prayer, Community, Sunnah

Giriş

Meşruiyetini Kitab ve Sünnet'ten alan ve birçok hikmete matuf olan "tesbihât", Allah Teâlâ'yı tenzih, takdis, hamd ve anmak gibi anlamları ihtiva etmektedir. Zikir ve tesbihât, bir emaresi görüldüğünden meleklerin, peygamberlerin, evliyaların ve onların yolundan giden Müslümanların hiçbir surette terk etmediği bir ibadettir.

Genel manada Allah'ı tenzih ve takdis etemin en önemli örneklerinden biri namaz sonrasında yapılan dua ve zikirdir. Namaz sonrasında bir takım dua ve zikirlerin okunması konusunda âlimler arasında müşterek bir kanaat bulunmaktadır. Ancak bu dua ve zikirlerin başka bir ifadeyle söz konusu tesbihâtın keyfiyet ve kemiyeti hususunda bir ittifaktan bahsetmek mümkün değildir. Mesela bazı Müslüman ülkelerde cemaat namazlarından sonra görevli bir müezzin veya cemaatten gönüllü birisinin sesli bir şekilde zikir ve tesbihât yaptığı/yaptırıldığı görülmektedir. Buna göre, söz konusu ülkelerin yetkili mercileri tarafından sadece bu iş için görevliler tayin etmenin fikhî gerekçesi nedir? Bu görevi üstelenen kişinin bu görevi icra etmesi ve cemaatin de ona iştiraki caiz midir? Maslahata binaen tesbihât dualarını

bilmeyenlerin öğrenmeleri için bir görevlinin tayin edilmesini savunanların gerekçeleri yerinde midir? Zikredilen hususları bidat ile ilişkilendirmek mümkün müdür? Müçtehit imamların bu konudaki görüşleri nelerdir? İşte bu çalışmamızda söz konusu uygulama, İslam hukuk kaynakları ve müçtehit imamların görüşleri temelinde irdelenecektir. Yazımız iki bölümde ele alınacaktır. Birinci bölümde konuyu şer'î kaynaklar temelinde irdelenecektir. İkinci bölümde ise fıkıh mezheplerinin temel kaynaklarında yer alan ve İslam toplumlarında görülen tesbihât uygulamalarının üzerinde durulacaktır.

I. Teorik Boyut

A. Tesbihât Kavramı

Tesbihât da diğer birçok kavram gibi zaman içerisinde kavramsallaşmış ve özel bir mana kazanmıştır. Söz konusu kelimenin anlam boyutlarının bir arada zikredilmesi kavramsal anlamın anlaşılması noktasında önem arz etmektedir.

1. Lüğavî Mana

Tesbihât/تسبيحات kelimesi, (Sebbehe/سبَّح) fiilinden türemiş (Tesbihe/تسبيحة) kelimesinin çoğuludur. “Tesbih” kelimesi ile “tesbihe” kelimesi aynı manaları ifade etmektedir. Şu farkla ki tesbihe kelimesi ilaveten bina-i merre yani “bir kez tesbihte bulunma” manasını ifade etmektedir. (Sebbehe/سبَّح) kelimesinin çoğulu tesâbîh/تسابع olarak da gelmektedir. Kelimenin mücerred hali (sebehe) yüzerek uzaklaşmak ve hızlı geçmek manasındadır. Tefil bındaki formu (tesbih) ise bir şeyi beri tutmak ve uzak tutmak gibi manalara gelmektedir.¹

2. Şer'î Mana

Tesbih kelimesi şer'î ilimler terminolojisinde yani istılahta “Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih etmek ve Allah'a ibadette hızlı davranmak” manasında kullanılmaktadır.² Nitekim Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etme

1 Halil b. Ahmed (v. 170/786), Kitâbu'l-Âyn, Mehdî el-Mehzûmî, İbrahim es-Sâmârâî (Thk.), Mektebu'l-Hilâl, Beyrut t.y., IV., 15; Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, (v. 370/980) Tehzîbu'l-Luga, Muhammed Avez Murgib (Thk.), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2001. IV., 196; Muhammed b. Mukarram b. Ali b. Ahmad İbn Manzûr (v. 711/1311), Lisânu'l-Arab, Dâru Sâdir, Beyrût 1993, II., 271.

2 Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (v. 420/1029), Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân, Necîb el-Mâcidî (Thk.) el-Mektebu'l-Asriye, Beyrut 2006, s. 238; Ahmed

ve yüceltme gayesiyle kılınan صلاة التسابيح/tesbih namazı da ismini bundan almıştır.³ Keza Kur’ân ve hadislerde geçen ‘Allah’ı tesbîh edin.’ mealindeki emirlerin tamamı bu manaya işaret etmektedir.⁴

3. Örfî Mana

Müslüman toplumların genel örfünde “tesbihât” denince farz namazların akabinde yapılan istiğfar, tilâvet, tesbîh, hamd, tekbîr ve dua şeklinde belirli kalıplarda yapılan zikirler anlaşılmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz manalarla örfî mana arasında birebir örtüşme bulunmamaktadır. Ancak arada çok yakın bir alaka mevcuttur. Zira namazların akabinde yapılan dua ve zikirlerde hem genel hem de özel manada bir tenzih yapılmaktadır.

B. Meşruiyeti

Namazdan sonra yapılan tesbihâtın meşruiyeti Kitap, Sünnet, İcmâ ve içtihadı dayanmaktadır. Şer’i nasslarda tesbih, zikir ve duayı talep eden çok sayıda ifade bulunmaktadır. Yüce Allah (cc), “*Ey inananlar! Allah’ı çokça zikredin.*”, “*Ve O’nu sabah-akşam tesbih edin.*”⁵ Buyurmaktadır. Bu tür âyetler Allah’ı zikir ve tesbih etmenin farz olduğu göstermektedir. Namazlardan sonra yapılan tesbihât da bu farza icabet etmenin önemli bir vesilesidir.

Genel manada tesbih ve zikri emreden Kur’ânî buyrukların yanısıra özellikle namazlardan sonra dua ve zikri emreden nebevî ifadeler de mevcuttur. Aşağıda namaz akabindeki tesbihâta ilişkin rivâyetleri belli bir tasnife tabi tutarak aktarmaya çalışacağız. Rivâyetleri sıralayıp tasnif ederken Hz. Peygamberin takip ettiğini düşündüğümüz tertibi göz önünde bulunduracağız.

b. Muhammed b. Ali (v. 770/1369), el-Misbâhu'l-Munîr, Eymen Abdurrazâk eş-Şû (Thk.), Dâru'l-Fayhâ, Dimaşk 2016, s. 263; Muhammed Bâsim Mîkâtî, Muhammed Zuhrî Me'sarânî, Abdullah Ahmed ed-Dendeşî, el-Kutûf min Lugatî'l-Kur'ân, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrut 2007, s. 400.

3 Tirmizî, Vitir, 19; İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (v. 273/887), Sünenü İbn Mâce, İzzeddîn Zallî, İmâd et-Tayyâr, Yâsir Hasan (Thk.), Muessetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrût 2013, İkâme, 190; Ebû Dâvud, Tatavvu, 14.

4 Ahzâb, 33/41-42. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا. “*Ey inananlar! Allah’ı çokça zikredin.*”, “*Ve O’nu sabah-akşam tesbîh edin.*”
Hadîd; 57/1. سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ. “*Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah’ı tesbih etmektedir.*”

5 Ahzâb, 33/41-42. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

1. Sünnete Göre Farz Namazların Akabindeki Ortak Tesbihât

a. İstiğfâr ve Selâm Duası

a1. Sevbân (r.a.) şöyle dedi: Rasûllah (s.a.v.), selâm verip namazdan çıkınca üç defa istiğfâr eder ve *“Allâhümme ente’s-selâm ve minke’s-selâm tebârekte yâ ze’l-celâli ve’l-ikrâm: Allahım selâm sensin. Selâmet ve esenlik sendendir. Ey azamet ve kerem sahibi Allahım, sen hayır ve bereketi çok olansın”* derdi. Hadisin râvilerinden biri olan Evzâî’ye: *“İstiğfâr nasıl yapılır?”* diye sorulunca: *“Estağfirullah, estağfirullah”* dersin, dedi.⁶

a2. Hz. Bilâl (r.a.)’dan nakledildiğine göre Rasûllah (s.a.v.): *“Her kim her namazın akabinde estağfirullah ve etûbu ileyh, savaştan kaçmış olsa bile günahları başıslanır”*⁷ buyurmuştur.

b. “Lâ-mânia” Duası

b1. Muğîre İbn Şu’be (r.a.)’den nakledildiğine göre Rasûllah (s.a.v.), selâm verip namazdan çıkınca şu duayı okurdu: *“Lâ ilâhe illallâhü vahdehü lâ şerîke leh, lehü’l-mülkü ve lehü’l-hamdü ve hüve alâ külli şey’in kadîr. Allâhümme lâ mâni’a li-mâ a’tayte ve lâ mu’tıye li-mâ menâ’te velâ yenfeu ze’l-ceddi minke’l-ceddü: Allah’tan başka ilâh yoktur, yalnız Allah vardır. O tektir, ortağı yoktur. Mülk O’nundur, hamd O’na mahsustur. O’nun gücü her şeye yeter. Allahım! Senin verdiğine engel olacak, vermediğini de verecek bir kimse yoktur. Senin lutfun olmadan hiçbir zengine serveti fayda vermez.”*⁸

b2. Aynı duanın anlatıldığı bazı rivâyetlerde *“lâ havle ve-la kuvvete illa billah”* ilavesi bulunmaktadır:

6 Müslim b. Haccâc el-Nisâbüri (v. 261/875), Sahîh-i Muslim, Halil Me’mûn Şihâ (Thk.), Dâru’l-Ma’rife, Beyrût 2010, Mesâcid, 135, 136.

“عَنْ ثُوْبَانَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذَا انْصَرَفَ مِنْ صَلَاتِهِ اسْتَغْفِرُ ثَلَاثًا وَقَالَ: «اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمَنْكَ السَّلَامُ، تَبَارَكَذَا الْجَلَالُ وَالْإِكْرَامُ» قَالَ الْوَلِيدُ: قَالَ الْوَلِيدُ: «كَيْفَ اسْتَغْفَرُوا؟» قَالَ: تَقُولُ: اسْتَغْفِرُ اللَّهَ، اسْتَغْفِرُ اللَّهَ”

7 Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî (v. 279/892), Sünenü’t-Tirmizî, İzzeddîn Zallî, İmâd et-Tayyâr, Yâsir Hasan (Thk.), Muessetu’r-Risâle Nâşirûn, Beyrût 2013, Daavât, 118.

«مَنْ قَالَ اسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ، غُفِرَ لَهُ وَإِنْ كَانَ فَرَسٌ مِنَ الرَّحْفِ»

8 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî (v. 256/870), Sahîhu’l-Buhârî, İzzeddîn Zallî, İmâd et-Tayyâr, Yâsir Hasan (Thk.), Muessetu’r-Risâle Nâşirûn, Beyrût 2014, Ezân, 155, İ’tisâm, 3, Kader, 12, Daavât, 18; Müslim, Mesâcid, 137-138. Ayrıca bk. Müslim, Salât, 194.

عَنْ وَرَادٍ، كَاتِبِ الْمَعْرَةَ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ: أَمَلَى عَلَيَّ الْمَعْرَةُ بْنُ شُعْبَةَ فِي كِتَابِ إِلَى مُعَاوِيَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ فِي ذِكْرِ كُلِّ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اللَّهُمَّ لَا تَنْبَعُ لِمَا أُعْطِيتُ، وَلَا مَعْطِي لِمَا مَنَعْتَ، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ» وَقَالَ شُعْبَةُ: عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، بِحَدَّثِهِ، وَعَنْ الْحَكَمِ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ وَرَادٍ، بِحَدَّثِهِ، وَقَالَ الْحَسَنُ: «الْجَدُّ: عَيْ»

Abdullah İbn Zübeyr (r.a.) namazdan sonra selâm verince her defasında Allah Rasûlünden rivâyet ettiği şu zikirleri okurdu: “*Lâ ilâhe illallâhü vahdehü lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr; lâ havle velâ kuvvete illâ billâh; lâ ilâhe illallahu velâ na'büdü illâ iyüh; lehü'n-ni'metü ve lehü'l-fazlu ve lehü's-senâü'l-hasen; lâ ilâhe illallahu muhlisîne lehü'd-dîne velev kerihel-kâfirün: Allah'tan başka ilâh yoktur; yalnız Allah vardır. O tektir, ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur. O'nun gücü her şeye yeter. Günahattan kaçacak güç, ibadet edecek kuvvet ancak Allah'ın yardımıyla kazanılabilir. Allah'tan başka ibadete lâyık bir ilâh yoktur. Biz yalnız O'na ibadet ederiz. Sahip olduğumuz nimet ve lutuf O'nundur. En güzel medh ü senâ O'na yakıştır. Kâfirler hoşlanmasa bile, bütün samimiyetimizle, Allah'tan başka ilâh yoktur, deriz.*”⁹

c. Tilâvet

Bazı rivâyetlerde yer aldığına göre Allah Rasulü namazın akabinde Kur'ân'dan bazı ayet ve sureleri okumuş ve teşvik etmiştir.

c1. Tirmizî'nin rivâyetine göre Ukbe b. Amir şöyle demiştir: Allah Rasulü bana her namazın akabinde ihlas ve muavvezeteyni okumamı emretti.¹⁰

c2. Nesâî'nin rivâyet ettiği bir hadiste âyete'l-kursinin tilâveti teşvik edilmiştir. “*Her kim her namazın akabinde ayetel-kursiyi okursa ölümden başka cennete girmesine engel olacak bir şey yoktur.*”¹¹

d. Tesbih-Tahmid-Tekbîr

Birçok hadis kaynağında namazın akabinde otuz üçer kez “subhanallah, elhamdülillah ve Allah Ekber” demenin faziletinden bahsedilmektedir. Müslim'in aktardığı bir hadiste Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

9 Müslim, Mesâcid ve Mevâdius'-Salât, 139, 140.

وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، قَالَ: كَانَ ابْنُ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ حِينَ يُسَلِّمُ «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَلَا نَعْبُدُ إِلَّا إِيَّاهُ، لَهُ الثَّعْمَةُ وَلَهُ الْفَضْلُ، وَلَهُ الثَّنَاءُ الْحَسَنُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ» وَقَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَهْتَلِلُ بَيْنَ دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ»

10 Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân, 12.

وروي في سنن أبي داود، والترمذي، والنسائي وغيرهم عن عقبه بن عامر رضي الله عنه، قال: «أمرني رسول الله صلى الله عليه وسلم أن أقرأ بالمعوذتين دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ».

وفي رواية أبي داود: «بالمعوذات»، فينبغي أن يقرأ: «قل هو الله أحد، وقل أعوذ برب الفلق، وقل أعوذ برب الناس».

11 Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî (v. 303/915), Kitâbu's-Süneni'l-Kebîr, Hasan Abdulmunim Şelebî (Thk.), Dâru'l-Muessetu'r-Risâle, Beyrût 2001, IX/44.

عَنْ أَبِي أُنَامَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ قَرَأَ آيَةَ الْكُرْسِيِّ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةً لَمْ يَمْتَعْهُ مِنْ دُخُولِ الْجَنَّةِ إِلَّا أَنْ يَمُوتَ»

“Kim her namazdan sonra otuz üç defa subhanallah, otuz üç defa elhamdülillah, otuz üç defa da Allah’u Ekber, der -Bu doksan dokuz eder- ve; “La ilahe illallahu vahdehu la şerike leh. Lehul-mulku ve lehu'l-hamdu ve huve ‘ala kulli şey’in kadir, (Allah’tan başka ilâh yoktur; birdir, ortağı yoktur. MulK de O’nundur, hamd de O’nundur. O, her şeye kadirdir) derse günahları denizinin köpüğü kadar da olsa affolunur.”¹²

e. Dua

Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber, namaz sonrasında dua etmiş ve yapılmasını da teşvik etmiştir:

e1. Muâz (r.a.)’dan naklediliğine göre Rasûllah (s.a.v.) şöyle buyurmuş- tur: “Ey Muâz, vallahi ben seni çok severim! Sana şunu tavsiye ederim: Her bir namazın arkasından, ‘Allahumme einnî alâ zikrike ve şükrike ve hüsn-ü ibadetik, (Yâ Rabbi, Seni zikretmek, Sana şükretmek ve güzelce ibadet etmek için bana yardım et).’ demeyi terk etme.”¹³

e2. Rivâyet edildiğine göre Rasûllah (s.a.v.), namazdan sonra şöyle derdi: “Allahumme innî eûzu bike mine’l-kufri ve’l-fakri ve azabi’l-kabri” “Ey Allah’ım! Küfürden, fakirlikten ve kabir azabından sana sığınırım”¹⁴

e3. Yine şöyle derdi: “Allahumme innî eûzu bike mine’l-cubni, ve eûzu bike en uradde ilâ erzeli umri ve eûzu bike min fitneti’d-dunya ve eûzu bike min azâbi’l-kabri. “Ey Allah’ım! Korkaklıktan sana sığınırım. Aşırı ihtiyarlıktan sana sığınırım. Dünya fitnesinden sana sığınırım. Kabir azabından sana sığınırım”¹⁵

12 Muslim, Mesâcid, 146.

وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ” مَنْ سَبَّحَ اللَّهَ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَحَمِدَهُ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَكَبَّرَ اللَّهَ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَقَالَ تَمَامَ الْمِائَةِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحَدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَهُوَ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ غَفَرْتَ خَطَايَاهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَيْدِ الْبَحْرِ ” رَوَاهُ مُسْلِمٌ

13 Ebû Dâvud, Vitir, 36.

عن معاذ رضي الله عنه، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أخذ بيده وقال: «يا معاذ والله إني لأحبك» ثم قال: «أوصيك يا معاذ لا تدعني في دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ تَقُولُ: اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ».

14 Nesâî, Sehv, 8/262.

عَنْ عُثْمَانَ الشَّحَّامِ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، قَالَ: كَانَ أَبِي يَقُولُ فِي دُبُرِ الصَّلَاةِ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَالْفَقْرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ»، فَكُنْتُ أَقُولُهُنَّ، فَقَالَ أَبِي: أَيُّ مِثْبَئِي، عَمَّنْ أَخَذَتْ هَذَا؟ قُلْتُ عَنْكَ، قَالَ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُهُنَّ فِي دُبُرِ الصَّلَاةِ»

15 Buhârî, Cihâd ve Seyr, 25; Nesâî, İstîâze, 3/53.

كَانَ سَعْدُ يُعِي بِنَبِيِّهِ هَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ كَمَا يُعَلِّمُ الْمُعَلِّمُ الْغُلَمَانَ الْكِتَابَةَ وَيَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَعَوَّذُ مِنْهُنَّ دُبُرَ الصَّلَاةِ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجِنِّ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَرُدَّ إِلَى أَرْدَلِ الْعَمْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ»،

Peygamber Efendimizin duayı tesbih ve tazim ifadeleriyle bitirdiğine dair rivâyetler de bulunmaktadır.¹⁶

Yukarıda verdiğimiz dualar haricinde namaz akabinde Peygamber (a.s.v.)’den nakledilen başka dualar da bulunmaktadır. Ancak konumuz hakkında yeterli fikir verdiği düşüncesiyle bu kadarıyla yetinmek istiyoruz.

2. Sabah ve Akşam Namazlarına Mahsus Tesbihât

Sabah ve akşam farz namazlarından sonra 10 defa okunan zikirlerin ayınının ikinci namazından sonra da okunmasına dair rivâyetler vardır.¹⁷ Ancak bu husustaki rivâyetler genel olarak sabah ve akşam tesbihâtına yönelik olduğundan biz de iki meşhur rivâyete yer vereceğiz.

a. Tehlil (Lâ İlâhe İllâhu Vahdehû...) Duası

a1. Ebû Zerr (r.a) gelen bir rivâyete göre Rasûllah Efendimiz (a.s.v.) buyurdu ki: “Her kim, sabah namazından sonra diz çökmüş olarak, konuşmadan önce on defa “Lâ ilâhe illallahü vahdehü lâ şerîke lehü; Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümütü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.” Yani “Allah’tan başka ibadete lâayk hiçbir ilâh yoktur. O birdir; Onun hiçbir şeriki yoktur. Mülk Ona ait, hamd Ona mahsustur. Hayatı veren de O’dur, ölümü veren de O’dur. O, kendisine asla ölüm âriz olmayan Hayy-ı Ezelîdir. Bütün hayır Onun elindedir. O her şeye hakkıyla kâdirdir.” derse kendisine onlarca sevap yazılır, on günahı silinir, on derece yükseltilir, o günün tamamında her şerden emin ve emniyette olur, Şeytan’dan korunur ve o gün hiçbir günah ona ulaşarak amelini iptal etmez!”¹⁸

16 Ayrıntılar için bkz. Tirmizî, Salât, 110.

رَوَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ بَعْدَ التَّسْلِيمِ.....: «سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ، وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

17 Nesâî, es-Sünenü'l-Kubrâ, IX/54.

عَنْ مُعَاذٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ” مَنْ قَالَ حِينَ يَنْصَرِفُ مِنْ صَلَاةِ الْعَدَاةِ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحَدُّهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمَلِكُ وَوَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ عَشْرَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَكَلَّمَ، كُتِبَ لَهُ بِهِنَّ عَشْرُ حَسَنَاتٍ، وَنُحِيَ عَنْهُ بِهِنَّ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ، وَرُفِعَ بِهِنَّ عَشْرُ دَرَجَاتٍ، وَكُنَّ لَهُ عَدْلُ عَشْرِ نَسَمَاتٍ، وَكُنَّ لَهُ حَرَسًا مِنَ الشَّيْطَانِ، وَحَرَزًا مِنَ الْمَكْرُوهِ، وَمَنْ يَلْحَقْهُ فِي يَوْمِهِ ذَلِكَ ذَنْبٌ إِلَّا الشَّرْكَ بِاللَّهِ، وَمَنْ قَالَهُ حِينَ يَنْصَرِفُ مِنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ أُعْطِيَ مِثْلَ ذَلِكَ فِي لَيْلَتِهِ

18 Tirmizî, Daavât, 64.

عَنْ أَبِي دَرٍّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ” مَنْ قَالَ فِي دُبُرِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَهُوَ تَائِبٌ رَجُلِيٌّ هِيَ قَبْلَ أَنْ يَتَكَلَّمَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحَدُّهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمَلِكُ وَوَلَهُ الْحَمْدُ مُجِيبِي وَبُحَيْثُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ عَشْرَ مَرَّاتٍ، كُتِبَتْ لَهُ عَشْرُ حَسَنَاتٍ، وَنُحِيَ عَنْهُ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ، وَرُفِعَ لَهُ عَشْرُ دَرَجَاتٍ، وَكَانَ يَوْمَهُ ذَلِكَ كُلُّهُ فِي حَرِّزٍ مِنْ كُلِّ مَكْرُوهٍ، وَخَرِسٍ مِنَ الشَّيْطَانِ، وَمَنْ يَتَّبِعْ لَذَنْبٍ أَنْ يُدْرِكَهُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ إِلَّا الشَّرْكَ بِاللَّهِ ”

a2. Abdurrahman b. Ganmi (r.a.), Rasûllah Efendimiz (a.s.v.)'in şöyle buyurduğunu nakletmektedir. *“Her kim, akşam ve sabah namazlarından sonra yerini terk etmeden ayakların uzatmadan on defa, “Lâ ilâhe illallahü vahdehü lâ şerîke lehü; Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümütü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.” Yani “Allah'tan başka ibadete lâıyk hiçbir ilâh yoktur. O birdir; Onun hiçbir şeriki yoktur. Mülk Ona ait, hamd Ona mahsustur. Hayatı veren de O'dur, ölümü veren de O'dur. O, kendisine asla ölüm ârız olmayan Hayy-ı Ezelîdir. Bütün hayır Onun elindedir. O her şeye hakkıyla kâdirdir.”* derse kendisine onlarca sevap yazılır, on günahı silinir, on derece yükseltilir, o günün tamamında her şerden emin ve emniyette olur, Şeytan'dan korunur ve o gün hiçbir günah ona ulaşarak amelini iptal etmez! O gün bu sözleri söyleyen kişiden başka hiç kimse ondan daha faziletli olamaz.”¹⁹

b. “Allahumme Ecirnî” Duası

Namaz sonrası tesbihâtın bu kısmı Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından özellikle sabah ve akşam namazlarından sonra okunması tavsiye edilmiştir. Lafızları farklı olmakla birlikte aslında aynı anlama gelen birkaç rivâyet bulunmaktadır. Biz bunlardan birisine yer vermekle yetineceğiz.

Muslim b. Hâris et-Temimî babasından şunu rivâyet etmiştir: *“Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bana şöyle buyurmuştur: Akşam namazını kıldığın vakit, namazdan sonra hiç konuşmadan yedi kez ‘Allahumme ecirnî min'en-nar’: Allah'ım, beni Cehennem ateşinden koru der ve şayet o gece ölürsen Cehennem ateşinden beraat olunursun ve eğer sabah namazından sonra aynı şekilde dersin ve gün akşama kadar olan zamanda ölürsen yine cehennem ateşinden beraat olunursun.”*²⁰

19 Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (v. 241/855), el-Müsned, Şuayb el-Arnâvût, Adil Mürşit, (Thk.), Muessetu'r-Risâle, Beyrut 1999, XXIX/512 (IV/227).

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَنَمٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: ” مَنْ قَالَ قَبْلَ أَنْ يَنْصَرِفَ وَيُنْفِي رِجْلَهُ مِنْ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ، وَالصُّبْحِ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحَدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، بِيَدِهِ الْخَيْرُ، يُجِيبِي وَيُجِيبُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ عَشْرَ مَرَّاتٍ، كُتِبَ لَهُ بِكُلِّ وَاحِدَةٍ عَشْرٌ حَسَنَاتٍ، وَوُجِّهَتْ عَنْهُ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ، وَرُفِعَ لَهُ عَشْرُ دَرَجَاتٍ، وَكَانَتْ حِرْزًا مِنْ كُلِّ مَكْرُوهٍ، وَحِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، وَمَنْ جَعَلَ لَدُنْبِ يَدْرِكُهُ إِلَّا الشُّرْكَ، وَكَانَ مِنْ أَفْضَلِ النَّاسِ عَمَلًا، إِلَّا رَجُلًا يُفْضَلُهُ، يَقُولُ: أَفْضَلُ بِمَا قَالَ ”

20 Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Sünenü Ebî Dâvûd, Halîl Me'mûn Şihâ (Thk.), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2001, Edeb, 100.

عَنِ الْحَارِثِ بْنِ مُسْلِمٍ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِيهِ مُسْلِمٍ بْنِ الْحَارِثِ التَّمِيمِيِّ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ أَسْرَأَ إِلَيْهِ فَقَالَ: ” إِذَا انْصَرَفْتَ مِنْ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ فَقُلْ: اللَّهُمَّ اجْزِنِي مِنَ النَّارِ سَبْعَ مَرَّاتٍ، فَإِنَّكَ إِذَا قُلْتَ ذَلِكَ ثُمَّ مِتَّ فِي لَيْلَتِكَ كُتِبَ لَكَ جَوَارٌ مِنْهَا، وَإِذَا صَلَّيْتَ الصُّبْحَ فَقُلْ كَذَلِكَ، فَإِنَّكَ إِنْ مِتَّ فِي يَوْمِكَ كُتِبَ لَكَ جَوَارٌ مِنْهَا ” أَخْبَرَنِي أَبُو سَعِيدٍ، عَنِ الْحَارِثِ، أَنَّهُ قَالَ: «أَسْرَأَهَا إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَتَحْنُ نَحْفُ بِمَا إِخْوَانَنَا

Ayrıca bkz. Müsned, XXIX/592 (IV/234).

C. Hikmeti

Namaz sonrası tesbihâtın hikmetlerine geçmeden şunu ifade etmek gerekir ki namaz akabinde gerçekleştirilen zikir, tesbihât, dua ve kıraatler her şeyden önce taabbudi bir ibadettir. Taabbudi ibadetler ise hikmeti tamamıyla Allah'ın emir ve yasağına bakan ibadetlerdir. Bununla birlikte âyet ve hadisler ışığında bir takım hikmetlere muttali olmak mümkündür. Allah Teâlâ'nın insanı ibadetle mükellef kılmasının en önemli hikmeti, onu Rab olarak tanımak ve bu vesileyle iki cihan saadetini kazanmaktır. Abdestle maddi, namazla manevi kirlilerden temizlenen mümin namaz sonrası zikir ve tesbihât ile Allah Teâlâ'ya hamederek onu tesbih ve takdis için saf saf duran melekelerle benzemiş olur. Böylece sadece onun için temizlenen, sadece ona ibadet eden, sadece ona hamd edip şükreden ve yalnızca ona el açıp isteğini arz eden gerçek bir kul olur. Gönülden Allah'a yönelen bir kul, elbette Allah'ın rahmetine, mağfiretine, rızasına ve ebedî dostluğuna mazhar olur. Aslında her hal ve şartta Allah'ı zikir ve tesbih etmekle sorumlu tutulan müminin hiç bir mazereti söz konusu olamaz. Ancak dünyevi meşkuliyetlere dalan insanın Allah'ı zikiredememe gafletine düşmesi kaçınılmazdır. İşte namaz sonrası tesbihât, bu ibadeti yerine getirme konusunda en iyi vesiledir.

İmam Gazâlî, Allah Teâlâ'yı sürekli kalpte tutmanın ibadetlerden önce geldiğini, tesbihâta da devamlılık olduğunu dolayısıyla amelî ibadetlerin semeresinin böyle bir zikir olduğunu söyler. Devamında özetle şunları dile getirir: *“Şayet bu zikir devamlı bir şekilde yapılabilirse sonunda onunla ünsiyet kurulur ve nihai hedefe ulaşılır yani Allah'ın sevgisi kalbe yerleşir. Bu ise garipsenecek bir durum değildir zira huzurda olmadığı halde biri sürekli anıldığında o kimsenin sevgisinin kalpte yerleşmesi mümkündür.”*²¹

Tesbihât zikirleri arasında yer alan dualarından biri de istiğfardır. İmam Nevevî, namaz sonrası istiğfarın hikmetini şöyle açıklamaktadır: *“Namaz sonrası istiğfardan maksat; kulun kıldığı namazla gururlanmayıp yaptığı taatleri çok görmemesi ve nefsin teskin etmesi gerektiğine işarettir. Çünkü kulun mükellef tutulduğu şeylerin tamamını, istenilen şekilde yerine getirmesi mümkün değildir. İstiğfarın iki defa tekrarlanması affedilmeyi pekiştirmek ve onu mübalağalı bir şekilde talep etmek içindir. Ayrıca kulun, hangi günahından dolayı istiğfarda bulunması*

أَنْ مُسْلِمٌ بِنِ الْحَارِثِ التَّمِيمِيِّ، حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ” إِذَا صَلَّيْتَ الصُّبْحَ، فَقُلْ قَبْلَ أَنْ تُكَلِّمَ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ: اللَّهُمَّ أَجْرِي مِنَ النَّارِ، سَبْعَ مَرَّاتٍ، فَإِنَّكَ إِنْ مِتَّ مِنْ يَوْمِكَ ذَلِكَ، كَتَبَ اللَّهُ لَكَ جِوَارًا مِنَ النَّارِ، وَإِذَا صَلَّيْتَ الْمَغْرِبَ، فَقُلْ قَبْلَ أَنْ تُكَلِّمَ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ: اللَّهُمَّ أَجْرِي مِنَ النَّارِ سَبْعَ مَرَّاتٍ، فَإِنَّكَ إِنْ مِتَّ مِنْ لَيْلَتِكَ تِلْكَ، كَتَبَ اللَّهُ لَكَ جِوَارًا مِنَ النَّارِ

21 Bkz. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazâlî (v. 505/1111), İhyâu'l-Ulûmi'd-Dîn, Dâru'r-Reyyân Li't-Turâs, Beyrût 1987, I, 357-139.

gerektiğinin zikredilmemiş olması da istiğfarın bütün günahları içine almasına ve onunla bağışlanmayı çokça istemeye işaret eder.”²²

Talebelerinin namaz sonrasında uygulamaları için bir tesbihât hazırlayan Bediüzzaman, namaz sonrası toplu halde yapılan zikir, tesbihât ve duanın esprisine dair şu açıklamayı yapmaktadır: “Demek ki (namazın sonunda tesbihât, (Tebih, ve Tekbîr ve Hamd) namazın (tohumu) çekirdekleri hükmündedir. Ondandır ki, namazın harekât ve ezkârında bu üç şey, her tarafında bulunuyorlar. Hem ondandır ki, namazdan sonra namazın manasını te’kid ve takviye için şu Kelimât-ı Mübarek otuz üç defa tekrar edilir. Namazın mânası, şu mücmel hulûlarla te’kid edilir...”²³

Bediüzzaman, toplu halde yapılan tesbihâtı zikir halkalarına benzetmektedir. Zikir halkalarında olduğu gibi tesbihâta iştirak eden herhangi bir ferdin zihnen ve ruhen bu tesbihâttan istifade edeceğini belirtmektedir: “Nasıl ki, risalete inklâp eden velâyet-i Ahmediye (a.s.v.) bütün velâyetlerin fevkindedir. Öyle de, o velâyetin tarikâtı ve o velâyet-i kübranın evrad-ı mahsusası olan namazın akabindeki tesbihât, o derece sair tarikâtların ve evradların fevkindedir. Bu sır dahi şöyle inkişaf etti ki: *Nasıl zikir dairesinde bir mecliste veyahut hatme-i Nakşiyede bir mescidde birbiriyle alâkadar heyet-i mecmuada nuranî bir vaziyet hissediliyor. Kalbi hüşyar bir zât namazdan sonra سُبْحَانَ اللَّهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ deyip tesbihi çekerken, o daire-i zikrin reisi olan zât-ı Ahmediye Aleyhissalâtü Vesselâmın müvacehesinde yüz milyon tesbih edenler, tesbih elinde tesbih çektiklerini mânen hisseder. O azamet ve ulviyetle سُبْحَانَ اللَّهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ der. Sonra o serzâkirin emr-i mânevîsiyle, ona ittibaen الْحَمْدُ لِلَّهِ، الْحَمْدُ لِلَّهِ dediği vakit, o halka-i zikrin ve o çok geniş dâiresi bulunan hatme-i Ahmediyenin (aleyhissalâtü vesselâm) dairesinde yüz milyon müridlerin الْحَمْدُ لِلَّهِ، الْحَمْدُ لِلَّهِ larından tezahür eden azametli bir hamdi düşünüp içinde لَإِلَهِ إِلَّا اللَّهُ، لَإِلَهِ إِلَّا اللَّهُ ile iştirak eder ve hâkezâ الْحَمْدُ لِلَّهِ، الْحَمْدُ لِلَّهِ ve duadan sonra اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى رَسُوْلِكَ يَا رَسُوْلَ اللَّهِ der, diye anladım ve hissettim ve hayalen gördüm. Demek tesbihât-ı salâtiyenin çok ehemmiyeti var.*²⁴

Şunu da belirtmek gerekir ki genel manada zikir ve duanın taşıdığı bütün

22 Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref Nevevî (1058/1648) Delilu'l-Fâlihîn li Turuki Riyâzi's-Sâlihîn, Dârul'Fikr, Beyrut, t.y., IV., 217; Riyâzu's-Sâlihîn (Tam Metin ve Açıklamalı), Hanifi Akın (Çev.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, s. 855.

23 Bediüzzaman Said Nursî, Sözlere, Envâr Neşriyat, İstanbul 1996, s. 40.

24 Nursî, Kastamonu Lahikası, Envâr Neşriyat, İstanbul 1995, s. 103 vd.

hikmetler aynıyle tesbihât için de geçerlidir. Mesela bu cümleden olarak tesbihâtın diğer zikir ve dualar gibi özetle aşağıdaki fayda ve hikmetleri de ihtiva ettiğini söyleyebiliriz.

1. Allah'ı zikretmeye vesile olur.
2. Allah'ı tesbih takdis eden meleklerin özellikleri edinilir.
3. Günahları temizler.
4. Kılınan namazdan dolayı gurura kapılmayı engeller.
5. Maddî ve manevî sıkıntıları giderir.
6. Ruhu ve kalbi diri tutarak kişiyi gaflete düşmekten korur.

II. Pratik Boyut

Yukarıda hadis kaynaklarında yer aldığı şekliyle tesbihâtı aktarmaya çalıştık. Söz konusu bilgiler konunun teorik boyutuyla ilgiliydi. İslam toplumların uygulamalarına baktığımızda farklı şekillerde yapılan tesbihâtlarla karşılaşmaktayız. Genel çerçevede aynı olsa bile bölgeden bölgeye veya cemaatten cemaate farklı uygulamalara şahit olmaktayız. Bu durumun Asr-ı saadetten itibaren farklı suretlerle devam ede geldiğini söylemek mümkündür. Zira Allah Resûlü (s.a.v.) Sahabeye belli bir format sunmamış kendisi de muhtemelen zaman zaman farklı uygulamalarda bulunmuştur. Ancak bütün bu uygulamalardan müşterek bir özü görmek mümkündür. Allah Rasûlünün bu farklı uygulamaları kanaatimizce Müslüman toplumdaki farklı tesbihât örneklerine kaynaklık etmiştir.

A. İçerik Açısından Tesbihât Uygulamaları

Tesbihât uygulamalarındaki çeşitlilik farklı nedenlere dayanmaktadır. Bu mevzuyu birkaç örnek üzerinde açıklamak istiyoruz. Mesela, sabah ve akşamlarına mahsus olan “tehlil ve Allahumme ecirnî duası” bazı bölgelerde ve bazı mezhep mensupları arasında yaygın iken bazılarında ise hiç rastlanmamaktadır. Keza “la mâni’â” duası da uygulama itibariyle yaygınlık arz etmemektedir.²⁵

Yukarıda belirttiğimiz hususlardan ayrı olarak tesbihâtın yeri konusunda da bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Mâlikî ve Şâfiîler, göre hadislerde yer alan “dubur/akabinde” kelimesinden hareketle tesbihât, farz namazı-

25 Türkiye’de Hanefiler “tehlil ve ecirnî” duasını okumazken Şâfiîler okumaktadır. Bu şekilde son zamanlarda yazılan bir çok ilmihal kitabında yer almaktadır. Bkz. Lütfü Şentürk; Seyfettin Yazıcı, Diyanet İlmihali, DİB. Yayınları, Ankara 2001, s. 146-147.

nın hemen akabinde yapılması gerekir. Buna karşın Hanefî ve Hanbelîler ise farz ve akabindeki sünnetlerin bir bütün olduğunu ve nebevî uygulamanın daha çok bu şekilde gerçekleştiğini belirterek tesbihâtın, sünnetten sonra yapılmasını gerektiğini savunmakta ve uygulamalarını da buna göre yapmaktadırlar.²⁶ Diğer bir anlatımla Hanefî ve Hanbelîler, kendisinden sonra nafilâ namaz bulunan farz namazların hemen akabinde tesbihât yapmazlar. Önce sünnet namazlarını kılarlar sonra da tesbihât yaparlar. Onlara göre, imamın selam verdiği andaki pozisyonda kalması mekruhtur. Dolayısıyla imam selam verdikten sonra “*Allâhümme ente’s-selâm ve minke’s-selâm tebârekte yâ ze’l-celâli ve’l-ikrâm*” miktarı kadar oturup beklemesi gerekir.²⁷ Şâfiîler ise tesbihâtı bitirdikten sonra sünnet namazlarını kılarlar. İmam Şâfiî, münferit olarak namaz kılan kimsenin farz namazlardan sonra tesbihât, zikir ve duayı uzatmasının iyi olacağı görüşündedir.²⁸

Netice olarak Hz. Peygamberin farz namazlardan sonraki nafilâ sünnetleri evde kıldığını ve bu hususta tavsiyeleri bulunduğu rivâyetlerle sabittir: “*Herhangi biriniz farz namazını mescidinde kılıncak olursa, kendi evini de namazdan nasiplendirsin. Çünkü Allah Teâlâ, namaz sebebiyle onun evinde bir hayır yaratır.*”²⁹ Dolayısıyla bir kimse cemaatla farz namazı kıldıktan sonra revatip namazlarını evinde kılması daha iyidir. Bu esnada ister yolda ister evinde, nafilâ namazlarından önce veya sonra tesbihât yapmasında fikhî açıdan sakınca görünmemektedir.

26 Muhammed b. İdris Şâfiî (v. 204/820), el-Umm, Rifat Fevzî Abdullmuttalib (Thk.), Dâru İbn Hazm, Beyrût 2011, II., 289. Ahmed b. Gânim/Ganîm b. Salim, el-Fevâkihü'd-Devânî Alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Keyravânî, Muhammed el-Bekâî (Thk.), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, I., 284; Muhammed Zuhaylî,, el-Mu'temed Fi'l-Fikhi's-Şâfiî, Daru'l-Kalem, Şam, 2007, I., 313; Vehbe Zuhaylî, el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu, Daru'l-Fikr, Beyrut 1989, I., 800.

27 Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kasânî (v. 587/1191, Bedâiu s-Senâi fî Tertibi's-Serâi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1986, I., 159; Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî (v. 620/1223), el-Muğnî, Mektebetu'l-Kahire, Kahire 1968, I., 402.

28 Namazın akabinde imam, me'mum, münferit, erkek, kadın yolcu vb. herkes için Allah'ı zikretmek, me'sur duaları yapmak ve istiğfarda bulunmak sünnettir. Bu dua ve zikirler, farz namazlarından sonra sünneti olmayan (sabah namazı ile ikinci namazları gibi) ve ya (öğlen, akşam ve yats gibi) sünneti bulunan namazlarda, sünnet namazları bittikten sonra yapılır. Çünkü istiğfar namazın eksik ve noksan kalan kısmını karşılar, dua ise Allah'a yaklaşmaya sonra da sevap ve mükâfattan pay almaya bir vesiledir. Dualara icabet vaktidir. Ayrıntı için bkz. Zuhaylî,, el-Mu'temed, I., 313; Zuhaylî, el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu, I., 800.

29 Muslim, İstihbâbus-Salâti'n-Nâfileti fî Beytihi, 29.

عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا قَضَى أَحَدُكُمْ الصَّلَاةَ فِي مَسْجِدِهِ، فَلْيَجْعَلْ لِنَبِيِّهِ نَصِيبًا مِنْ صَلَاتِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ جَاعِلٌ فِي بَيْتِهِ مِنْ صَلَاتِهِ خَيْرًا»

B. Şekil Açısından Tesbihât Uygulamaları

Tesbihâta ilişkin en önemli hususlardan biri de sesli veya sessizce yapılması hususudur. Kaynaklara bakıldığı zaman cemaatle yapılan sesli tesbihât tatbikatı ilk dönemlere kadar ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle Allah Resûlü (s.a.v.)'in tesbihât uygulamasında belli bir şahsın komutuyla hareket edilmesi şeklinde bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Fakat zaman zaman Allah Resûlü (s.a.v.)'in cemaatteki fertlerin öğrenmesi amacıyla cemaatin duyacağı ölçüde bir sesle zikir ve dualarda bulunduğu sabittir. Burada dikkat edilmesi gereken husus uygulamanın sürekli olması ve Hz. Peygamber'in müezzinleri olmasına rağmen kendisi tarafından yapılmış olmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in Yukarıda detayını verdiğimiz rivâyetlerde görüldüğü üzere sahabe, farz namazlar akabinde Hz. Peygamber'den önemli oranda zikir ve dua nakletmiştir. Bu durum Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zikir ve duaları cemaatin işitip öğrenmesini sağlayacak derecede cehrî yaptığını göstermektedir. Nitekim bu husus İbn Abbâs'ın rivâyetinden açıkça anlaşılmaktadır.³⁰

Hz. Peygamber'in uygulamasına dayanan kimi fakihler, talim amacıyla tesbihâtın cehrî yapılabileceğini ancak cemaatin öğrenmesinden sonra bunun gizli ve münferit yapılmasının tercihe şayan olduğunu ifade etmişlerdir.³¹ Nitekim nakledilen rivâyetlerde "estağfirullah ve etûbu ileyh ile ecirnî" lafızları tekil/müfret olarak gelmiştir.³² Bu da asr-ı saadette tesbihâtın cemaatle değil bireysel şekilde yapıldığını göstermektedir. Diğer bir anlatımla kişi zikir ve tesbihâtı öğrenip bizzat kendisi uygulamalıdır. Böyle yapılması sünnete daha uygundur.

Peygamber Efendimizin, tesbihâta dair talim amacına yönelik uygulamalarının zamanla şekil değiştirdiği görülmektedir. Mesela günümüz Türkiye'sinde cemaatle kılınan namazların akabinde yapılan cehrî tesbihât Asr-ı saadet uygulaması olmayıp daha sonraki dönemlerden kalma bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte fakihler, tesbihâtın cehrî

30 Buhârî, Ezân, 155.

، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِنَّ «رَفَعَ الصَّوْتِ بِالذِّكْرِ حِينَ يُنْصَرَفُ النَّاسُ مِنَ الْمَكْتُوبَةِ كَانَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - . فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كُنْتُ أَعْلَمُ إِذَا انْصَرَفُوا بِذَلِكَ إِذَا سَمِعْتُهُ» .

31 Şâfiî, el-Umm, II, 288.

32 Muslim, Mesâcid, 135, 136; Ebû Dâvûd, Edeb, 100.

عَنْ نُؤْبَانَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذَا انْصَرَفَ مِنْ صَلَاتِهِ اسْتَغْفَرَ ثَلَاثًا... ، قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ... اللَّهُمَّ أَجْرِي مِنَ النَّارِ، سَبْعَ مَرَّاتٍ

yapılmasını “cemaat öğreninceye kadar” kaydına bağlamıştır. Müslüman ülkelerde Namazların akabinde yapılan zikir, tesbihât, dua ve kıraat uygulamaları birbirinden farklıklar arz etmektedir. Özellikle Türkiye, diğer Müslüman ülkelerden tamamen ayrılmaktadır. Türkiye’de namaz sonrası tesbihât konusunda genel olarak iki uygulama söz konusudur. İki uygulamada da kaynaklara göre bazı eksiklikler veya eklemeler söz konusudur. Türkiye’de resmi görevli olan müezzinlerin ezan okuma ve kamet getirme görevi yanında namaz sonrası tesbihâtı da yapma görevlidir bulunmaktadır. Türkiye’de konu hakkında bilgileri olanların ise mezkûr uygulamaya yönelik belirgin bir itirazları bulunmamaktadır. Bu hususu derinlemesine araştırıp incelememiş veya kaynakları iyi anlamamış olan pek çok Müslüman, mevcut uygulamanın Asr-1 saadet ve Selefî Salih’ten beri var olduğuna inanmaktadır. Bu algıdan dolayı da cami cemaati, namazdan sonra tesbihât yapılmadığında çok sert tepkiler verebilmektedir. Gerçi Diyanet, konuyla ilgili bir fetvasında, “tesbihât, münferit olarak yapılabileceği gibi, cemaat halinde de yapılabilir. Namaz kılındıktan sonra tesbihât yapmadan camiden çıkmanın caiz olmadığı söylenemez,” demektedir. Bununla birlikte satır aralarında “ancak, tesbihâtın cemaatle yapılması, öteden beri yaygınlık kazanmıştır,” diyerek “öteden beri” sözüyle yanlış anlamalara mahal vermektedir. Bu sözle Asr-1 saadeti mi, müctehidlerin mi veyahut toplumsal bir geleneğin mi kast edildiği muğlak kalmaktadır. Dolayısıyla söz konusu yanlış algı olduğu gibi kalmaya devam etmektedir. Bu algının Müslümanlara menfi olarak yansımaları neticesinde bir çok kimse “nasıl olsa müezzin veya tesbihâtı bilen birileri okur ben de dinlerim” anlayışından hareket ettiğinden yıllarca cemaat namazına gittiği halde bir türlü söz konusu tesbihâtı öğrenmemiştir. Oysa müctehidler, namaz sonrası tesbihâtın cehrî olarak yapılmasının en önemli gerekçesini talim olarak belirtmişlerdir.

Türkiye’nin aksine Suudi Arabistan gibi ülkeler de ise cemaat şeklinde gerçekleşen uygulama mevcut değildir. Zira selefi bir düşüncenin hâkim olduğu bu ülkede âlimlerin mevzuya bakışı oldukça katıdır. Onlara göre namaz akabinde yapılan cehrî zikir, tesbihât ve benzeri ibadetler bidat türü uygulamalardır. Bununla birlikte mes’ur olan zikir, dua ve tesbihâtın varlığı kabul edilmektedir. Münferit olarak yapılmasında dinen bir sakınca bulunmamaktadır. Hatta umre ve hac aylarında Müslümanların bu zikir ve tesbihâtı öğrenmeleri için çok sayıda broşür ve kitapçıklar dağıtılmaktadır. Diğer bir anlatımla prensip olarak namaz sonrası münferit yapılan uygulamalara karşı değildirler.

Talim amacıyla da olsa cemaatle ve cehrî olarak yapılan tesbihâtta dikkat edilmesi gereken bir takım hususlar bulunmaktadır. Tesbihâtın camide yapılması halinde cehrîlik cevazı, namaz kılanların dikkatini dağıtmamak şartına bağlıdır. Zira daha önce belirttiğimiz gibi cami bütün Müslümanların müşterek ibadet alanıdır. Ve özellikle de namaza tahsis edilen bir mekândır. Namaz dışındaki herhangi bir ibadetle namaz arasında meydana gelen bir çakışmada namaz tercih edilir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, başkalarını rahatsız edecek derecede Kur'ân'ın yüksek sesle okunmasını bile nehyetmiştir. Nitekim bize ulaşan rivâyetlerde bu husus açıkça görülmektedir: *“Kur'ân-ı Kerim okuyan kişi, yanındakileri rahatsız etmeyecek tonda okumalıdır. Rasûllah (sav), yüksek sesle Kur'ân-ı Kerim okuyarak diğerlerinin ibadet ve çalışmalarını bastıranları uyarmıştır.”*³³

Ülkemizde tesbihât bitiminde genelde Kur'ân'dan sesli biçimde aşirler okunmaktadır. Her ne kadar genel anlamda bazı âyet ve sûrelerin okunmasında bir teşvik olsa da bizzat tesbihât sonrasında aşir okunsun diye hadis ve fıkıh kaynaklarında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu uygulamanın yukarıda belirttiğimiz ölçüye riayet etmek şartıyla caiz olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir ifade ile söz konusu kıraatin namaz kılanları meşgul etmemesi şarttır.

Diğer bir husus ise günümüzde Hanefiler ile Şâfiîlerin yoğun olarak bulunduğu Türkiye'de namaz sonrası uygulanan tesbihâtta tertib olarak iki uygulama söz konusudur. Şâfiîlere ait uygulamanın, rivâyetlerin tamamı dikkate alındığında Şâfiîlere ait tesbihât uygulamasının daha kapsamlı olduğu görülecektir. Öğrenilmesi ve çabuk ezberlenmesinden dolayı Hanefilerin tesbihâtı daha fazla tercih edilmektedir. Bu durum son zamanlarda kaleme alınan ilmihal kitaplarına da yansımıştır.³⁴ Klasik fikhî kitaplarında ise, belli bir format standartta namaz sonrası tesbihâta yer verilmemiştir.

Kanaatimize göre tesbihât yaptırmak için yetkili mercilerce görevlendirilen müezzinler hususu devletin sosyal politikalarıyla alakalı bir durumdur. Bununla birlikte bu görevi üstlenen kişinin, cemaat öğreninceye kadar cehrî

33 Ebû Dâvûd, Salatu't-Tetâvvu', 25.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: اعْتَكَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ، فَسَمِعَهُمْ يَجْهَرُونَ بِالْقِرَاءَةِ، فَكَشَفَ الشَّيْرَ، وَقَالَ: «أَلَا إِنَّ كَلِمَتَكُمْ مُنَاجِ رَبِّهِ، فَلَا يُؤَدِّيَنَّ بَعْضُكُمْ بَعْضًا، وَلَا يَرَوِّعَ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الْقِرَاءَةِ»، أَوْ قَالَ: «فِي الصَّلَاةِ»

34 Tesbihâtın tam metni için bkz. Zuhaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu, I, 800.-801; Lütfü Şentürk; Seyfettin Yazıcı, Diyanet İlmihali, s. 146-147.

tesbihât yapmasında bir sakınca gözükmemektedir. Bunu bidatla ilişkilendirmemek gerekir. Ancak mezkûr uygulamayı bir adet haline getirmek ve özellikle tesbihâtı bilenlerin kendi aralarında birisinin komutu şeklinde cehrî olarak yapılması doğru görünmemektedir.

Sonuç

Namaz akabinde tesbihâtın yapılması sünnettir. Hadis ve fıkıh kitaplarından tesbihâtın, münferit yapılmasının evla olduğu anlaşılmaktadır. Sesli ve cemaat halinde yapılması ise bazı şartlar dâhilinde caizdir. Hz. Peygamber (s.a.v.), namaz sonrası zikir, tesbihât ve dua gibi ibadetleri her zaman aynı lafızlarla yapmamıştır. Sahabe de nebevî telkinata dayanarak bunları uygulamaya çalışmıştır. Ancak rivâyetlerden onların genel olarak aynı standardı takip etmedikleri anlaşılmaktadır. Tüm farklılıklara rağmen sahabenin Allah'ı zikir, tesbih ve ona dua etme noktasında birleştiklerini söylemek mümkündür. Tesbihâtın sabit bir formatının olmaması da kişinin bildiği tesbihât ve duaları yapmasının caiz olduğunu göstermektedir. Ancak bu hususu racih ile mercuh kapsamında değerlendirmekte yarar vardır.

Peygamber Efendimizin, talim amacıyla zaman zaman sesli zikir, tesbihât ve dua ettiği rivâyetlerde geçmektedir. Ancak Ülkemizde görüldüğü üzere cemaatle kılınan namazların akabinde yapılan cehrî tesbihât Asr-ı saadet uygulaması olmayıp daha sonraki dönemlerden kalma bir tatbikattır. Bununla birlikte klasik fıkıh kitaplarında cemaatin tesbihâtı öğreninceye kadar cehrî yapılmasına cevaz verilmiştir. Müslüman ülkelerde namazların akabinde yapılan zikir, tesbihât, dua ve kıraat uygulamaları birbirinden farklılar arz etmektedir. Özellikle Türkiye, diğer Müslüman ülkelerden tamamen ayrılmaktadır. Türkiye'de namaz sonrası tesbihât konusunda genel olarak iki uygulama söz konusu olup kaynaklar esas alındığında her ikisinin de bazı eksiklikler veya eklemeler bulunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı, müezzinlerine ezan okuma ve kamet getirmenin yanı sıra namaz sonrası tesbihâtı da yapma görevi vermiştir. Bu uygulamaya yönelik belirgin bir itiraz bulunmamaktadır. Bu hususu derinlemesine araştırıp incelememiş veya kaynakları iyi anlamamış olan pek çok Müslüman, mevcut uygulamanın asr-ı saadet ve selefi salih'ten beri var olduğuna inanmaktadır. Bu algıdan dolayı da cami cemaati, namazdan sonra tesbihât yapılmadığında çok sert tepkiler verebilmektedir. Diyanetin konuyla ilgili bir fetvası bulunsa da bazı hususlar muğlak kalmaktadır. Bu algının Müslümanlara menfi olarak yansması neticesinde bir çok kimse "nasıl olsa müezzin veya tesbihâtı

bilen birileri okur ben de dinlerim” anlayışından hareket ettiğinden yıllarca cemaat namazına gittiği halde bir türlü söz konusu tesbihâtı öğrenmemiştir. Oysa müctehidler, namaz sonrası tesbihâtın cehrî olarak yapılmasının en önemli gerekçesini talim olarak belirtmişlerdir.

Türkiye’nin aksine Suudi Arabistan gibi ülkeler de ise cehrî tesbihât uygulaması mevcut değildir. Onlara göre namaz akabinde yapılan cehrî zikir, tesbihât ve benzeri ibadetler bidattir. Bununla birlikte zikir, dua ve tesbihâtın varlığı kabul edilmektedir. Söz konusu ibadetin münferit olarak yapılmasında dinen bir sakınca bulunmamaktadır.

Tesbihat meselesinde mezhepler arasında bir takım farklı uygulamalar mevcuttur. Meselâ Hanefîler ve Hanbelîler, farz namaza tabi nafilelerin akabinde hemen tesbihâtın yapılmamasını savunurken Şâfiî ve Mâlikîler farz namazın hemen akabinde yapılmasının daha faziletli olduğunu söylerler.

Namaz akabinde yapılan cehrî zikir, tesbihât ve benzeri uygulamalar, özü itibariyle değişime kapalı taabbudi ibadetlerdir. Bu ibadetin asr-ı saadette uygulandığı gibi öğrenilip öğretilmesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Bireysel olarak zikir, tesbihât ve dualar yapmak isteyen bir kimsenin, tesbihâtı uzun tutmasında bir sakınca görünmemektedir. Cemaatle cehrî olması hususunda ise çok titiz davranılmasında bir takım yararlar bulunmaktadır. Her şeyden önce bilinmelidir ki camiler bütün Müslümanların ibadethanesidir. Cemaat namazı kılındıktan sonra onlara sonradan yetişenlerin namaza devam etmeleri veya cemaati kaçıranların yeni bir cemaat oluşturmaları veyahut bazı kimselerin nafil namaz kılmaları gibi bir çok olasılık mevcuttur. İşte böyle bir durumda mevzu bahis kişilerin dikkatlerini dağıtmak veya huşu ve huzurlarını bozmak caiz değildir. Hz. Peygamberin, başkalarını rahatsız olmaması için camilerde Kur’ân’ın yüksek sesle okunmaması hususunda emri bulunmaktadır. Yüksek sesle Kur’ân okuma nefyedilmişse diğer evrad ve ezkarın sesli okunmasının evleviyetle caiz olmadığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Ali, Ahmed b. Muhammed (v. 770/1369), el-Misbâhu’l-Munîr, (thk.), Eymen Abdurrazâk eş-Şû Dâru’l-Fayhâ, Dimeşk 2016.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, Sahîhu’l-Buhârî, (v. 256/870), (thk.), İzzeddîn Zallî, İmâd et-Tayyâr, Yâsir Hasan Muessetu’r-Risâle Nâşirûn, Beyrût 2014.

Dendeşî, Muhammed Bâsim Mîkâtî, Muhammed Zuhri Me'sarânî, Abdullah Ahmed, el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrut 2007.

Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî (v. 275/889), Sunenu Ebî Davûd, (thk.), Halîl Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2001.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed, (v. 370/980) Tehzîbu'l-Luga, (thk.), Muhammed Avez Murgib, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2001.

Farâhîdî, Ahmed b. Halîl, (v. 170/786), Kitâbu'l-Ayn, (thk.), Mehdî el-Mehzûmî, İbrahim es-Sâmârâî, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut t.y.

Gazâlî, Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (v. 505/1111), İhyâu'l-Ulûmi'd-Dîn, Dâru'r-Reyyân Li't-Turâs, Beyrût 1987.

İbn Hanbel, Ahmed, el-Musned (v. 241/855), (thk.), Şuayb el-Arnâvût, Adil Mürşit, Muessetu'r-Risâle, Beyrut 1999.

İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî, (v. 620/1223), el-Muğnî, Mektebetu'l-Kahire, Kahire 1968.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 273/887), Sunenu İbn Mâce, (thk.), İzzeddîn Zallî, İmâd et-Tayyâr, Yâsir Hasan, Muessetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrût 2013.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukarram b. Ali b. Ahmad (v. 711/1311), Lisânu'l-Arab, Dâru Sâdır, Beyrût 1993.

İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb (v. 420/1029), Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân, (thk.), Necîb el-Mâcidî, el-Mektebu'l-Asriye, Beyrut 2006.

Kasânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd (v. 587/1191, Bedâiu s-Senâi fî Tertîbi ş-Serâi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1986.

Nesâî, Ahmed b. Ali b. Şuayb, Sunenu'n-Nesâî (v. 303/915), (thk.), Halîl Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2007.

-----, Kitâbu's-Suneni'l-Kebîr, Hasan Abdulmunim Şelebî, Dâru'l-Muessetu'r-Risâle, Beyrût 2001.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref (1058/1648), el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb, Beyrut, 2003.

-----, Riyâzu's-Sâlihîn (Tam Metin ve Açıklamalı), (çev.), Hanifi Akın Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.

Nisâbûrî, Müslim b. Haccâc (v. 261/875), Sahîh-i Muslim, (thk.), Halîl Me'mûn Şîhâ Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2010.

Nursî Bediüzzaman Said, Sözlere, Envâr Neşriyat, İstanbul 1996.

-----, Nursî, Kastamonu Lahikası, Envâr Neşriyat, İstanbul 1995.

Salim, Ahmed b. Gânim/Ganîm, el-Fevâkihu'd-Devânî Alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Keyravânî, (thk.), Muhammed el-Bekâî Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

Şâfiî, Muhammed b. İdris, el-Umm (v. 204/820), (thk.), Rifat Fevzî Abdulmuttalib, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2011.

Şentürk Lütfü; Yazıcı Seyfettin, Diyanet İlmihali, DİB. Yayınları, Ankara 2001.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre (v. 279/892), Sunenu't-Tirmizî, (thk.), İzzeddîn Zallî, İmâd et-Tayyâr, Yâsir Hasan, Muessetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrût 2013.

Zuhaylî, Muhammed, el-Mu'temed Fi'l-Fikhi's-Şâfiî, Dâru'l-Kalem, Şam, 2007.

Zuhaylî, Vehbe, el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989.